

RADIKALNO FEMINISTIČKA MISAO ŠULAMIT FAJERSTON I ODNOS PREMA PRAVIMA ZASNOVANIM NA POLU: SLUČAJ ZA SAVREMENU FEMINISTIČKU REVOLUCIJU

Apstrakt: Delo „Dijalektika pola: Slučaj za feminističku revoluciju” (1970) autorke Šulamit Fajerston (*Shulamith Firestone*) predstavlja jedan od ključnih i najranijih tekstova koji postavlja postulate radikalno feminističke teorije u okviru drugog talasa feminizma. Teorija koju su Marks (*Karl Marx*) i Engels (*Friedrich Engels*) zasnovali na istorijskoj analizi materijalne stvarnosti proizvodnih odnosa u klasnom društvu za nju predstavlja samo jedan njen deo. Za Fajerston, kao i za radikalne feministkinje, osnovna klasna podela predstavlja podelu po polnim, a ne ekonomskim klasama.

Cilj ovog rada jeste dvostruk: najpre, da prikaže na koji način Fajerston, kritikujući istorijski materijalizam, obrazlaže polnu podelu kao temelj društvenih nejednakosti, kao i kritiku takve postavke, prvenstveno iz ugla teze o biološkom determinizmu. Zatim, cilj ovog rada jeste da, polazeći od teorije Šulamit Fajerston, te kritika koje su joj upućene, ukaže na to u kojoj meri je radikalno feministička teorija zaslužna za artikulaciju zakonske zaštite žena na osnovu pola, te kakav značaj i uticaj teorija sistema polnih klasa ima u savremenom trenutku, kada deo ženskog pokreta zahteva potvrđivanje zasnovanosti prava žena na kategoriji pola. Naposletku, rad će dati doprinos debati o tome zašto su postulati radikalno feminističke teorije – sistem polnih klasa i koncept prava žena zasnovanih na polu – relevantni i danas, te koje su moguće kritike tako utemeljenog ženskog organizovanja.

Ključne reči: Shulamith Firestone, istorijski materijalizam, sistem polnih klasa, radikalni feminizam

---

* sanjoo911@gmail.com

Godina 1970. bila je važna za ranu radikalno feminističku misao. Te godine izašle su dve knjige koje su okarakterisane kao „ključni tekstovi u formi suštinski važnih knjiga radikalnih liderki“ (Marwick 1998, 805) – *Dijalektika pola: slučaj za feminističku revoluciju* Šulamit Fajerston (*Shulamith Firestone*) i *Polne politike* Kejt Milet (*Kate Millett*). Ove knjige nastaju na samom kraju decenije koja je iznedrila pokret za oslobođenje žena – autonoman radikalno feministički pokret čije vrednosti počinju da se kristališu u odnosu na, sa jedne strane, liberalno feminističku, a sa druge strane, socijalističku misao i praksu na tlu Sjedinjenih Američkih Država. Obe knjige predstavljaju uobličavanje teorijskog okvira vrednosti koje je pokret za oslobođenje žena akumulirao prethodne decenije kroz organizovanje žena u grupe za podizanje svesti kojih je bilo na hiljade širom SAD, proteste i ulične akcije, te brojne tekstove pisane za alternativna feministička glasila i časopise poput *Notes from the First Year* (1968), *The Voice of the Women's Liberation Movement* (1968) ili *No More Fun and Games* (1969).

Iako ideje koje autorke iznose u ova dva dela imaju pregršt dodirnih tačaka (od kojih će neke biti pomenute), te uporedo oblikuju ranu radikalno feminističku teoriju, ova dela se međusobno i razlikuju. Možda najadekvatniji opis ove razlike sažet je u rečenici same Kejt Milet, izrečene nakon smrti Šulamit Fajerston: „Ja sam napadala očigledne muške šoviniste. Šuli je napadala čitav sistem. To što je ona radila bilo je mnogo opasnije“ (Faludi, 2013).

Šulamit Fajerston je bila teoretičarka i ujedno jedna od najaktivnijih radikalnih feministkinja tog vremena. Aktivistički se angažovala u okviru pokreta Nove levice koji je napustila 1967. godine upravo zbog neslaganja sa načinom na koji se ovaj pokret odnosio prema ženama i tzv. ženskom pitanju. Bila je jedna od osnivačica i aktivna u brojnim radikalno feminističkim grupama poput Grupe sa Vestsajda (*Westside Group of Chicago*), Njujorških radikalnih žena (*New York Radical Women*), Redstokings (*The Redstockings*), Njujorških radikalnih feministkinja (*New York Radical Feminists*). Takođe je bila jedna od urednica pomenutog časopisa *Beleške iz prve godine* (kao i *Beležaka iz druge* (1970) i *treće godine* (1971)) (Pavlović 2017, 28 prema Echols i Bindel).

Najvažnija i najuticajnija ideja koju Fajerston iznosi u pomenutoj knjizi jeste da osnovna klasna podela predstavlja polnu podelu, odnosno onu podelu koja postoji između žena i muškaraca. U tom smislu, kako i sama navodi, jasno je da je bila inspirisana i pozivala se, kako na ideje iz *Drugog pola* Simon de Bovoar (*Simone de Beauvoir*) (Firestone 1970, 7), tako i na marksističku tezu o klasnoj strukturi društva. Istovremeno, obe ideje, a posebno marksističku, oštro je kritikovala i dodatno razlagala.

Fajerston knjigu započinje rečima da je „polna klasa toliko duboka da je nevidljiva“ te ukazuje na to da se promena o kojoj govore feministkinje drugog talasa „ne može olako uklopiti u okvir mislenih kategorija, npr ‘političkog’, ne zato što su ove kategorije neprimenjive, već zato što nisu dovoljno široke; radikalni feminizam je napravio prasak u njima“ (Firestone 1970, 1). Već na ovom

mestu vidimo idejnu sličnost sa *Seksualnom politikom* Kejt Milet, s obzirom na to da „i jedna i druga pojam *političkog* proširuju beskompromisno, obe to napominjući, ali se ne zadržavajući i ne obrazlažući detaljnije, puštajući da njihova analiza to uradi umesto njih“ (Pavlović 2017, 29).

Osnovni cilj koji Fajerston kroz ovu knjigu želi da ostvari jeste pronalazak uzroka ugnjetenosti žena koji su istovremeno i istorijski i materijalistički (Jaggar 1983, 90). Ne negirajući uticaj koji na nju imaju dela Marksa i Engelsa, ona navodi da će nam za „feminističku revoluciju biti potrebna analiza dinamike rata među polovima sveobuhvatna kao što je bila analiza Marksa i Engelsa o klasnom antagonizmu za ekonomsku revoluciju“ (Firestone 1970, 2). Podsetimo, za Marksa i Engelsa osnova svih društvenih kretanja je ekonomske prirode, što se nadovezuje na već čuvenu teoriju prema kojoj je istorijski materijalizam:

„gledište na tok istorije koji traži krajnji uzrok i veliku pokretačku snagu svih važnih istorijskih dešavanja u ekonomskom razvoju društva, u promenama u načinima proizvodnje i razmene, u posledičnoj podeli društva na dve različite klase, i u međusobnoj borbi ovih klasa“ (Ibid, 1).

Osvrćući se na ovu definiciju istorijskog materijalizma, Fajerston navodi da, iako su Marks i Engels svoju teoriju zasnovali na *materijalnoj* stvarnosti, ona ipak predstavlja samo jedan deo te stvarnosti (Firestone 1970, 4). Zato Fajerston kritikuje Engelsovo prepoznavanje polnog klasnog sistema „samo tamo gde se preklapa ili osvetljava njegov ekonomski konstrukt“ (Ibid, 5).

Preuzimajući i nadograđujući analitički aparat istorijskog materijalizma, Fajerston daje sopstvenu, često citiranu, definiciju:

Istorijski materijalizam je gledište na tok istorije koje traži krajnji uzrok i veliku pokretačku snagu svih važnih istorijskih dešavanja u dijalektici pola: podeli društva na dve različite biološke klase zbog prokreativne reprodukcije i međusobnoj borbi ovih klasa; u promenama u načinima braka, reprodukcije i brige o deci koje su stvorene usled ovih borbi; u povezanom razvoju drugih fizički diferenciranih klasa [kasti]; i u prvoj podeli rada zasnovanoj na polu koja se razvila u [ekonomsko-kulturološki] klasni sistem (Ibid, 12).

Ova definicija istorijskog materijalizma, odnosno shvatanje polnih razlika kao primarnih podela i uzroka nejednakosti u društvu temelji su radikalno feminističke misli. Za Fajerston, nesumnjivo je, polna, odnosno biološka razlika očituje se u reproduktivnim sposobnostima koje su presudan faktor za zacementiranu, podređenu i nižerazrednu ulogu žene u društvu¹⁹. Ona smatra da su žene „tokom celokupne istorije, pre nego što je stvorena mogućnost kontrole rađanja, bile u stalnoj milosti svoje biologije (...)“ (Ibid, 8). Prema njenim rečima, „za razliku od ekonomske klase, polna klasa proističe direktno iz biološke

19 Nisu nužno sve radikalne feministkinje saglasne sa stavom da se polna razlika definiše isključivo kroz reproduktivne sposobnosti. Primera radi, Suzan Braunmiller (*Susan Brownmiller*) uzroke muške dominacije vidi u anatomiji koja omogućava muškarcima da siluju, a žene da budu silovane.

realnosti: muškarci i žene su stvoreni različiti i nejednako privilegovani. Iako, kako de Bovoar navodi, ta razlika sama po sebi nije bila nužna za stvaranje klasnog sistema – dominacije jedne grupe nad drugom – reproduktivne *funkcije* ovih razlika jesu“ (Ibid).

Ipak, Fajerston ne ostaje u potpunosti zatvorena u ovaj biodeterministički stav i u nastavku teksta daje naznake da na nejednaku distribuciju moći među polnim klasama utiče i društveni faktor. Ponovo praveći poređenje sa marksističkom teorijom, ona navodi da, kao što socijalističkoj revoluciji cilj nije ukidanje privilegije određene ekonomske klase, već samog ekonomskog klasnog sistema, i feminističkoj revoluciji krajnji cilj mora biti ukidanje samih polnih razlika, što bi značilo da „genitalne razlike koje postoje među ljudskim bićima više nemaju *kulturološki značaj*“ (Ibid, 11).

S tim u vezi, važno je podsetiti se da su čak i one autorke koje su uputile kritiku za biološki determinizam zbog pretpostavke o uslovljenosti potlačenosti žena (njihovom) biologijom, pisale da Fajerston ne smatra da se razvijanje „muškosti“ i „ženskosti“ dešava zbog fizioloških razlika među polovima, već zbog „reakcija na razlike u percipiranoj *društvenoj moći* žena i muškaraca“ (Jaggard 1983, 91). Dodatno, važno je podsetiti se reči Rouzmeri Tong (*Rousmarie Tong*) da Fajerston protivreči frojdovskom konceptu „anatomije kao sudbine“, a „biologije kao ograničenja“ (Tong 2009, 55). Fajerston i sama navodi da „time što ćemo priznati da je polni disbalans u moći zasnovan na biologiji ne znači da smo time 'izgubile slučaj'. Mi nismo više samo životinje“ (Firestone 1970, 9). Drugim rečima, Fajerston nije pristalica rešenja koja su zasnovana na „prirodi“ i naglašava da „'prirodno' nema nužno i 'ljudsku' vrednost“ (Ibid, 10) Iako distinkcija priroda/kultura koju daje Fajerston može biti kritikovana, ona rešenje problema polnih klasa vidi upravo u nekom vidu spoja jednog sa drugim, tj. u tehnološkom napretku koji će omogućiti veštačku nasuprot prirodne reprodukcije. Prema rečima Tong, ona zahteva „biološku i društvenu revoluciju“ (Tong 2009, 55) koja bi u konačnici uticala na egalitarniju raspodelu moći među muškarcima i ženama.

U tom smislu, citat Fajerston o potrebnom ukidanju kulturološkog značaja genitalnih razlika predstavlja jedno od prvih razmišljanja o onome čemu su radikalne feministkinje bile i ostale posvećene još od perioda drugog talasa kada je ona bila najaktivnija – aboliciji roda i sistema rodnih uloga koje proističu iz pola. O tome je, nešto drugačije i detaljnije, pisala i Kejt Milet, smatrajući da bi:

„istinska seksualna revolucija omogućila sledeće uslove, zasnovane na racionalnim, moralnim i humanističkim osnovama:

– *Kraj seksualne represije – sloboda izražavanja i seksualnih praksi (seksualna sloboda je delimično ostvarena, ali se sada koristi kao sredstvo za postizanje patrijarhalnih i nazadnih ciljeva);*

– *Jednopolnost (eng. unisex), tj. odbacivanje podele na dva tipa karaktera, temperamenta i ponašanja, tako da se svaki/-a pojedinac/-ka može razviti u potpunosti, a ne delimično, ograničenu i konformističku ličnost, kao što je do sada bio slučaj;*

– Preispitivanje osobina koje se karakterišu kao „muževne“ ili „ženstvene“, pri čemu bi fokus bio na razmatranju koristi date osobine za svaku individu, bilo za ženu, bilo za muškarca. Dakle, ako je „muževno“ nasilje nepoželjno, onda je ono nepoželjno kod oba pola, a isto važi i za „ženstvenu“ slepu poslušnost. Ukoliko su „muževni“ intelekt i efikasnost poželjni, onda moraju biti poželjni kod oba pola, a isto važi i za „ženstvenu“ nežnost i obzirnost;

– Kraj polnih uloga i polnog statusa, patrijarhata, etike, stavova i ideologije zasnovanih na muškoj nadmoći i to u svim sferama poduhvata, iskustava i ponašanja“ (Millet 1973, 366)

Otuda, potrebno je razumeti da, kada Fajerston, pa i Milet, koriste termine „polna klasa“, odnosno „polne uloge i polni status“, to pre svega koriste u smislu onoga što danas nazivamo sistemom rodnih uloga – konstruktima stvorenim oko biološke činjenice pola kako bi se žene zadržale u podređenom položaju.

* * *

Radikalno feministička teorija drugog talasa nastavila je da se razvija i nakon što je pokret za oslobođenje žena u toj formi prestao da postoji. Dodatno, ona je imala važnu ulogu i uticaj na celokupnu naučnu misao, ali i na javne politike. Prepoznavanje i imenovanje potlačenog položaja žena kao klase i zahtevi za promenom doveli su do brojnih međunarodnih i nacionalnih pravno obavezujućih dokumenata koji su imali za cilj da se ovaj položaj popravi, a nejednakosti među polovima umanje. Jedan od najvažnijih međunarodnih dokumenata jeste Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*), CEDAW, usvojena početkom 1979. godine od strane Ujedinjenih nacija. Ova Konvencija predstavlja kulminaciju tridesetogodišnjeg rada Komisije o statusu žena Ujedinjenih nacija, tela oformljenog 1946. godine sa ciljem praćenja položaja žena i promovisanja prava žena. „Rad Komisije je bio presudan za osvetljavanje svih oblasti u kojima je ženama uskraćena ravnopravnost sa muškarcima. Ovi napori na unapređenju položaja žena su iznedrili nekoliko deklaracija i konvencija, od kojih je Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena centralni i najopsežniji dokument“ (OHCHR). Dodatno, „ovakva jurisdikcija priznaje različitost iskustava muškaraca i žena u odnosu na njihova polno određena tela (eng. *sexed bodies*), kao i štetu pričinjenu ženama pre-određivanjem rodnih odnosa zasnovanih na različitim ulogama muškaraca i žena povezanih sa dominacijom i podređenošću“ (Minkovitz 2016, 2).

Prema članu 1. ove Konvencije,

„diskriminacija žena označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu **polu**, što ima za posledicu ili cilj da ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili vršenje od strane žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena“ (CEDAW).

Međutim, kako radikalne feministkinje koje su aktivne u savremenom istorijskom momentu uočavaju, ova Konvencija, kao i drugi dokumenti koji garantuju princip polne nediskriminacije, poslednjih nekoliko godina dovedeni su pred izazov, pre svega usled jačanja misli kojom se briše razlika između pola kao fizičkih i bioloških karakteristika muškaraca i žena, i roda, kao društveno konstruisanog sistema rodnih uloga koje su po definiciji stereotipne i održavaju sistem polne nejednakosti. Od momenta kada je izašla „Dijalektika pola“, feministička misao je dodatno razrađivala svoj analitički aparat i, upravo kako bi napravila otklon od biološkog determinizma, sve više počela da koristi termin roda i rodnih uloga kao društvenih konstrukata koji opisuju da podređena uloga žene u društvu nije data, tj. biološki uslovljena, već je u potpunosti društveno nametnuta. Rodna uloga se vezuje za pol i proističe iz njega, ali nije *prirodna*; činjenica da je društveno konstruisana čini mogućim i njenu dekonstrukciju.

Međutim, danas se ovi termini sve češće (ne)promišljeno koriste kao kategorije koje ne treba ukinuti, već reformisati, pa i institucionalizovati i slaviti. Primer toga jeste i, sada već ustaljen, pravni diskurs „rodne ravnopravnosti“ umesto „ravnopravnosti žena i muškaraca“ koji radikalne feministkinje kritikuju, kako na lingvističkom, tako i na pravnom nivou, jer se zalažu za ukidanje sistema roda i rodnih uloga, umesto za zadržavanje ovih kategorija 'u njihovom ravnopravnijem smislu'. Utoliko jer je rodni sistem, odnosno rečima Šulamit Fajerston, sistem polnih klasa, zasnovan na njihovom međusobno nejednakom položaju, o čemu će više reči biti u nastavku.

Izazovi u vezi sa jezikom kojim opisujemo stvarnost i njihovom upotrebom u pravnim dokumentima o kome govore radikalne feministkinje navode se i u nedavno nastalom dokumentu Deklaracija o pravima žena zasnovanim na polu (*Declaration on Women's Sex-Based Rights*) koji su napisale feministkinje okupljene u grupu Kampanja za ljudska prava žena (*Women's Human Rights Campaign*) 2019. godine kako bi se, prema njihovim rečima, „lobirale države da zadrže jezik kojim se štite žene i devojčice na temelju pola, a ne roda ili rodnog identiteta“ (WHRC). Iako naslov ovog teksta upućuje na formalan dokument, te iako je napisan u formi i jezikom legislativnog akta, treba naglasiti da on to, dakako, nije, te da ga najpre treba čitati u njegovom aktivističkom ključu. Deklaraciju je, kako se navodi na zvaničnom vebsajtu, napisalo više autorki iz različitih zemalja, od kojih neke žele da ostanu anonimne. One koje su potpisane su tri dugogodišnje radikalne feministkinje, akademkinje, Maurin O'Hara (*Maureen O'Hara*), Šila Džefris (*Sheila Jeffreys*) i Heder Brunksel Evans (*Heather Brunksell Evans*), a neformalno ju je potpisalo 116 ženskih organizacija i 6.712 pojedinki/pojedinaca iz 102 države sveta. Stoga, iako se u njemu iznosi radikalno feministička argumentacija koju je moguće pronaći i u drugim tekstovima i knjigama, u ovom radu fokus će biti na Deklaraciji s obzirom na način na koji je argumentacija artikulisana i aktivističku podršku koju je dobila.

U nastavku navodimo deo iz uvodnog odeljka Deklaracije:

„Prepoznajemo da je u prvim dekadama pristup Ujedinjenih nacija za ljudska prava sadržao jasno razumevanje da se diskriminacija žena temelji na polu.

Konstatujemo da sporazumi, politike, strategije, akcije i dokumenti Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima priznaju da stereotipi o polnoj ulozi, koji se sada češće nazivaju 'rodnim stereotipima', štete ženama i devojkama.

Prepoznajemo da je upotreba jezika roda sada dovela u zabunu jasan koncept stereotipiziranja polnih uloga.

Izražavamo zabrinutost jer je koncept 'rodnog identiteta' ugrađen u mnoge uticajne, ali neobavezujuće, međunarodne dokumente o ljudskim pravima.

Konstatujemo da je upotreba jezika 'roda', a ne pola, omogućila razvoj koncepta 'rodnog identiteta' u kojem se polni stereotipi smatraju urođenim i esencijalnim, što je zauzvrat osnova za eroziju dobitaka u ljudskim pravima žena i devojčica.

Izražavamo zabrinutost zbog činjenice da muškarci koji tvrde da imaju ženski 'rodni identitet' u zakonu, politici i praksi zahtevaju da su članovi polne kategorije žena, te to rezultira urušavanjem ljudskih prava žena“ (Ibid).

U nastavku Deklaracije iznosi se i nekoliko tačaka/oblasti posebne zabrinutosti ukoliko bi pripadnici muškog pola (gde se misli na muškarce rođene i socijalizovane kao dečake) koji imaju ženski rodni identitet bili nekritički prihvaćeni, na formalan ili manje formalan način, u polnu kategoriju žena. Tu se posebno otvaraju pitanja lezbejstva, majčinstva, nasilja koje žene preživljavaju zbog toga što su žene, te sporta, sigurnih ženskih prostora, uticaja na statistike i prava dece. Deklaracija poziva na promišljeniju upotrebu kategorija pola i roda, te zaštitu ostvarenih prava žena iz već postojećih međunarodno priznatih dokumenata.

Teorijska pozadina ove Deklaracija nalazi se u kritici koju radikalne feministkinje upućuju liberalnom, postmodernom narativu koji rod izjednačava sa rodnim identitetom koji se definiše kao „duboko unutrašnje i individualno iskustvo roda svake osobe, koje može, a ne mora, odgovarati polu dodeljenom pri rođenju, uključujući i lični osećaj tela (koji može podrazumevati, ukoliko je slobodno izabrano, modifikaciju telesnog izgleda ili funkcija kroz medicinske, hirurške ili druge metode) i druge vidove izražavanja roda, uključujući i oblačenje, govor i ponašanje“ (EIGE). Za liberalne teorije, problem sa rodom je u krutosti i binarnosti koja prisiljava ljude da se identifikuju kao muškarci ili kao žene, te rešenje za ovo vide u uvođenju novih rodnih identiteta i rodu kao spektru (Ivey 2016, 30). Radikalne feministkinje, sa druge strane, smatraju da je rod socijalni konstrukt koji doprinosi održavanju hijerarhije između muškaraca i žena. „Patrijarhat je kugla, a rod je lanac kojim je pričvršćena za članak svake žene“, kako to opisuju autorka Rejčel Ajvi (Ibid, 32).

Radikalna feministička misao ne smatra da je rod pitanje identiteta i unutrašnjeg osećaja, niti da su žene – žene jer se tako identifikuju. Radikalne feministkinje smatraju da je svim ljudskim bićima kroz socijalizaciju i društvene norme nametnuto da budu muškarci ili žene, u smislu rodnih uloga, što zavisi od toga u kom polu smo rođeni (gde priznavanje gotovo isključive polne

binarnosti ne treba shvatiti kao determinizam, već kao biološku, materijalnu realnost), pa čak i onima koji su rođeni kao interseks osobe (u tom smislu radikalne feministkinje takođe ne prihvataju diskurs „pola dodeljenog po rođenju“, sem u slučajevima kada doktori samovoljno odlučuju o polu interseks osoba – u svim drugim slučajevima reč je o *konstataciji* pola, ne njegovom *određenju*). Pol se, dakle, posmatra kao biološka baza, a rod kao kulturološko i istorijski konstruisana nadgradnja. Međutim, rodna uloga žene i rodna uloga muškarca u patrijarhalnom sistemu nisu iste – muškarac je taj koji uvek ima više moći i zato sistem rodnih uloga održava hijerarhiju. Dalje, radikalne feministkinje misle da se samoidentifikacijom ne može izbrisati nečija materijalna stvarnost i činjenica da smo socijalizovani/socijalizovane na jedan ili na drugi način.

Za neke liberalne teorije, pa i one koje su institucionalizovane, primera radi kroz Evropsku komisiju (Agius&Tobler 2012, 12) moguće je postojanje više rodova koje možemo birati, ali radikalne feministkinje to kritikuju kao reformsko rešenje jer smatraju da se time i dalje održava sistem koji na svojim suprotnim polovima ima dva ekstrema, koji nisu ravnopravni, bez obzira na to koliko proširimo spektar između njih i koji rod odlučimo da „izaberemo“ na osnovu unutrašnjeg osećaja koji se vremenom može menjati. Zato je „za radikalno feminističku teoriju idealan broj rodova – nula“ (Ivey 2016, 30). Drugim rečima, društveni koncepti muškosti i ženskosti, *masculinity* i *femininity*, čiju bazu predstavljaju polne karakteristike, ne treba da postoje, sva tela su jednako lepa i ponašanje, interesovanja, oblačenje i druge karakteristike ne smeju biti namenutne na osnovu naših genitalija. Rečima Rut Beret (*Rut Barret*), „želimo svet u kome se poštuje svačija biološka stvarnost, u kome su naša tela sveta i slavljena, i gde nema mesta za nasilje zasnovano na polu i prisilne rodne uloge“ (Barret 2016, 17). Šulamit Fajerston je ovakav svet zamislila kroz tehnološku revoluciju koja će omogućiti vešačku reprodukciju vrste (i tzv. sajber-naciju koja će zameniti rad) čime će doći do „oslobođenja čovečanstva od tiranije sopstvene biologije“ (Ibid, 193). Ovo, naravno, nije ultimativno rešenje za postizanje abolicije roda (tim pre jer se Fajerston i ovde poziva pre svega na 'tiraniju biologije', koja mora prestati kako bi usledile promene u društvenim strukturama moći), ali može biti predmet savremenih čitanja, pogotovo u svetlu trenutnih tehnoloških mogućnosti i ubrzanog napretka.

Na neki način teorija o aboliciji roda teži androginiji, tj. jednopolnosti (ili kiborzima, ukoliko i Donu Haravej (*Donna Haraway*) uvrstimo u teoretičarke koje su pominjale „svet bez roda“ (Haraway 1991, 2), ali iz potpuno drugačije perspektive) o čemu su pisale i Fajerstoun i Milet, koja stvara ravnopravan, horizontalan sistem u kome svaka osoba, bez obzira na polne karakteristike, uživa jednaka prava, obaveze i uloge u društvu. Revolucionarni zahtev, prema tome, jeste potpuno ukidanje tj. abolicija rodnog sistema, koji je nužno hijerarhijski – ukidanje koje se ogleda u ukidanju muške nadmoći, odnosno radikalnoj redistribuciji moći među polovima. Kako to objašnjava Kejt Skarbro (*Kathy Scarbrough*):

„ukidanjem roda’ ne smatra se da više neće biti moguće razlikovati žene od muškaraca (iako više dvoznačnosti može biti prisutno), to samo znači da će značaj roda nestati. Značaj pola za opstanak ljudske vrste će nastaviti da postoji. Puno oslobođenje žena zahteva napad na sve predrasude zasnovane na polu, ali treba razumeti da menstruacija, trudnoća i rađanje nisu veštačke pristrasnosti; ovo su materijalne stvarnosti ženskih života, neophodne za nastavak vrste“ (Scarborough 2016, 42).

Iako je Deklaracija o pravima žena zasnovanim na polu kritikovana kao esencijalistička, te da se „povratak polu“ može tumačiti kao skretanje u desno orijentisane politike, nužno je podsetiti se da za radikalne feministkinje pol jeste kategorija koju su analitički koristile od svojih početaka, a polna analiza je osnova feminističke misli u tom smislu što se zalaže za ukidanje sistema rodnih uloga, koji u trenutnim društvenim strukturama proističu iz pola, ali ne predstavljaju identične pojmove. Kako je već rečeno, značaj pola (u smislu materijalne stvarnosti, a ne biološke datosti koja nužno stvara podređen položaj žena) će nastaviti da postoji, ali uz drugačije društvene strukture pol neće biti baza na koju se nadograđuju hijerarhijski ustrojene rodne uloge.

Radikalne feministkinje veruju u materijalnu stvarnost i iskustvo bivanja ženom na ovom svetu. To ne znači da veruju da je „biologija sudbina“, niti da su žene zarobljene u ulozu žrtve zbog toga kom polu pripadaju. Rodna uloga žene zavisi i od konkretnih geokulturnih okolnosti, seksualne orijentacije, telesnih mogućnosti, boje kože, klasnog statusa... i te razlike među ženama nužno je imati u vidu jer one takođe stvaraju i održavaju hijerarhiju unutar same klase žene. Stoga su neke feministkinje, još od Simon de Bovoar (de Beauvoir 1984, 37) o ženama razmišljale kao o kasti, nasuprot klase, s obzirom na mogućnost klasnog pomeranja unutar kaste žena iz koje je izlazak daleko teže ostvariv ili čak nemoguć. Međutim, iako radikalno feministička misao uvažava razlike u načinima tlačenja, ona smatra da ipak postoji nešto što je svim ženama zajedničko, a to je rodna uloga, uloga nižeg ranga, koja im je nametnuta na osnovu materijalne stvarnosti pola u kome su rođene.

U prilog tome, nužno je podsetiti se činjenica da 90% država sveta sadrži bar jedan, ukoliko ne više, zakona koji su diskriminatorni prema ženama kao osobama ženskog pola (Berman-Vaporis, Parker, Vordli 2019, 96), ili da je širom sveta u poslednjih 50 godina izvršeno oko 23 miliona selektivnih abortusa ženskih fetusa (Chao 2019). U tom smislu, bilo da prihvatimo teoriju Šulamit Fajerston prema kojoj nejednakost proističe iz samih bioloških razlika (u ovom slučaju reproduktivnih), ili da se fokusiramo na njene reči o njihovom kulturološkom značenju, nužno je u obzir uzeti materijalnu realnost žena kao polne klase. Kako Robert Džensen navodi, „ukoliko ovo predstavimo kroz poznati ’priroda nasuprot odgoju’ okvir, možemo doći do zaključka – kako gotovo uvek i dođemo – da postoji kompleksno uzajamno dejstvo između genetskog doprinosa i epigenetskih faktora, koji postavljaju parametre za ljudsko ponašanje i socijalizaciju, te koji ne oblikuju samo individualna ponašanja, već utiču na materijalnu stvarnost pod kojom se proces nastavlja odvijati“ (Jensen 2017, 23).

Bez obzira na to je li Džensen u pravu ili ne, na podatke iznete iznad nužno utiče način na koji kao društvo, još uvek, percipiramo osobe koje su rođene, ili treba da budu rođene, u ženskim telima, što svaka zamisao o savremenoj feminističkoj revoluciji mora da uzme u obzir.

Korišćena literatura

- Aigus, Silvan, Christa Tobler. 2012. *Trans and intersex people: discrimination on the grounds of sex, gender identity and gender expression*. Brussels: European Commission, Directorate-General for Justice
- Barret, Ruth. 2016. „Introduction by Ruth Barret“ in *Female Erasure: What You Need To Know About Gender Politics War On Women, the Female Sex and Human Rights*. Ed. Ruth Barret. California, USA: Tidal Time Publishing
- Berman-Vaporis, Ajrin, Loson Parker i Rouzmeri Vordli. 2019. *Ugroženost, napredak, blagostanje*. Objavljeno u Nacionalnoj geografiji, novembar 2019. (podaci preuzeti iz Statističkog indeksa za 2019. godinu, Instituta za sigurnost i bezbednost žena u Džordžtaunu)
- Chao, Fengqing. 2019. “Systematic assessment of the sex ratio at birth for all countries and estimation of national imbalances and regional reference levels” in PNAS Vol 116, No19. 9303–9311. Poslednji put pristupljeno: 29.12.2019. Dostupno na: <https://www.pnas.org/content/116/19/9303>
- De Beauvoir, Simone. 1984. *After The Second Sex: Conversations with Simone de Beauvoir*. (ed. Alice Schwarzer). New York City: Pantheon Books
- EIGE. n.d. „Gender Identity“ in Glossary and Thesaurus. Poslednji put pristupljeno: 29.12.2019. Dostupno na: <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1179>
- Faludi, Susan. 2013. *Death of a Revolutionary*. The New Yorker, 15.4.2013. Poslednji put pristupljeno: 29.12.2019. Dostupno na: <https://www.newyorker.com/magazine/2013/04/15/death-of-a-revolutionary>
- Firestone, Shulamith. 1970. *The Dialectic of Sex: A Case for a Feminist Revolution*. New York: William Morrow and Company, Inc.
- Haraway, Donna. 1991. 'A Cyborg Manifesto' u *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge. Poslednji put pristupljeno 9.7.2020. Dostupno na: <http://people.oregonstate.edu/~vanlondp/wgss320/articles/haraway-cyborg-manifesto.pdf>
- Jaggar, Alison M. 1983. *Feminist Politics and Human Nature*. New Jersey: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Jensen, Robert. 2017. *The End of Patriarchy*. North Melbourne, Victoria: Spinifex Press
- Marwick, Arthur. 1998. *The Sixties: Cultural Revolution in Britain, France, Italy and the United States, c.1958-c.1974*. London: Bloomsbury Reader
- Millett, Kate. 1973. 'Sexual Politics: A Manifesto for Revolution' u *Radical Feminism*, ur. Anne Koedt, Ellen Levine i Anita Rapone. New York: Quadrangle Books
- Minkowitz, Tina Elaine. 2016. *Female Autonomy vs Gender Identity A critical analysis of gender identity in CEDAW jurisprudence and the Yogyakarta Principles*. Master thesis, University of Oslo, Faculty of Law
- OHCHR. n.d. *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979*. Poslednji put pristupljeno: 29.12.2019. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx>

- Pavlović, Sanja. 2017. *Radikalni feminizam: pokret za oslobađanje žena*. Master rad, odbranjen na Univerzitetu u Beogradu, Fakultetu političkih nauka
- Rachel, Ivey. 2016. „The End Of Gender: Revolution, Not Reform“ in *Female Erasure: What You Need To Know About Gender Politics War On Women, the Female Sex and Human Rights*. Ed. Ruth Barret. California, USA: Tidal Time Publishing
- Scarborough, Kathy. 2016. “The Difference Between Sex And Gender And Why It Matters” in *Female Erasure: What You Need To Know About Gender Politics War On Women, the Female Sex and Human Rights*. Ed. Ruth Barret. California, USA: Tidal Time Publishing
- Tong, Rosemarie. 2009. *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction, III edition*. Colorado: Westview Press.
- WHRC. 2019. *Declaration on Women’s Sex-Based Rights*. Poslednji put pristupljeno: 29.12.2019. Dostupno na: <https://www.womensdeclaration.com/declaration-womens-sex-based-rights-full-text/>

Primljeno: 24.05.2020.

Odobreno: 9.07.2020.

Sanja Pavlović

Shulamith Firestone’s Radical Feminist Thought and the Relationship to Sex-Based Rights: The Case for Contemporary Feminist Revolution

Abstract: *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution* (1970) by Shulamith Firestone is one of the earliest and fundamental texts that posits the postulates of radical feminist theories within the second wave of feminism. The theory that Marx and Engels based on the historical analysis of the material reality of productive relations in class society is, for her, only one part of that reality. For Firestone, as well as for radical feminists, the basic class division is the one based on sex, and not on economic classes. The aim of this paper is twofold: first, to present how Firestone, while criticizing historical materialism, expounds sex classes division as the basis of social inequalities, as well as a critique of such a stance, primarily from the perspective of biological determinism. Second, the aim of this paper is to outline, based on Shulamith Firestone theory and the criticisms addressed, the extent to which radical feminist theory is responsible for articulating the legal protection of women on the basis of sex, and what significance and influence do the theory of the sex class system has in the present moment, when part of the women’s movement demands reconfirmation of women’s sex-based rights. Finally, the paper will contribute to the debate as to why the postulates of radical feminist theory – the sex class system and the concept of sex-based women’s rights – are relevant today, and what are the possible criticisms of such women’s organizing.

Key words: Shulamith Firestone, historical materialism, sex class system, radical feminism